

135 ГОДИНА ВОЈНОДИПЛОМАТскоГ
ПРЕДСТАВЉАЊА РЕПУБЛИКЕ
СРБИЈЕ У СВЕТУ

Александар Миленковић

Генералштаб Војске Србије, Управа за обавештајно-извиђачке послове (Ј-7)

Добијањем независности на Берлинском конгресу 1878. године, Србија је стекла међународно право на основу кога је упутила свог првог дипломатског представника у иностранство. Исте године у Беч одлази и први војни изасланик Краљевине Србије. Праксу упућивања војнодипломатских представника у иностранство имало је мало земаља тадашње Европе. На основу објављених извора, мемоарске грађе и литературе, анализиран је почетак војнодипломатског представљања Србије у свету, и ток ове специфичне делатности војске у периодима мира и рата кроз које је Србија пролазила.

Кључне речи: *војнодипломатски представници, војни изасланик, дипломатска служба, војнообавештајна служба, војна дипломатија, војнодипломатска мисија*

У време устаничких борби за ослобођење од турске окупације у 19. веку, Србија је стварала своју дипломатију, која је била комбинација цивилно-војних напора и тежњи за ослобођењем од наметнутог јарма, наизменично се ослањајући на велике силе, Русију и Аустроугарску.

На Берлинском конгресу 1878. године, велике европске земље признале су независност Србије. Већ у октобру исте године, на основу министарског решења о дипломатским заступницима, предвиђен је положај за дипломате у духу тадашњих међународних правила. Сходно наведеном решењу, у Цариград је упућен Филип Христић, Коста Цукић у Беч а Аврам Петронијевић у Букурешт.¹

Први војни изасланици Кнежевине Србије

У исто време, своје дипломатске представнике успоставља и војска. Први војни изасланик Кнежевине Србије био је мајор Константин (Кока) Миловановић који је 1878. послат на дужност у Беч, на којој остаје све до 1880. године. Након Српско-бугарског рата (1885–1886) поново је као војни изасланик послат у Беч и на том положају остао до пролећа 1890. године.²

¹ Душко Лопандић, *Послужити своје драгом отечеству, из историје дипломатије Србије 1804–1914*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 132.

² Љуба Поповић, Милић Милићевић, *Генерали Војске кнежевине и краљевине Србије*, ВИЗ, Београд, 2003, стр. 148.

Следећи официр Кнежевине Србије који се отиснуо у дипломатске воде био је мајор Јеврем Велимировић.³ Он је, 1881. године, са дужности ађутанта кнеза Милана упућен на дужност у Турску. Ту је остао до половине фебруара 1883. године. Након мајора Велимировића, у Цариград је упућен пуковник Петар Топаловић, који се на дужности задржао веома кратко, до 12. октобра исте године, када је поново постављен за начелника Ђенералштабног одељења Главног Генералштаба.⁴ За њим у Цариград одлази пуковник Светозар Нешић и остаје до 1895. године.

Током службе у иностранству, један од задатака војних дипломата био је и опсервација терена, па је „Јеврем Велимировић почетком јула 1882. године примио наређење од министра војног да пропутује Македонију и Стару Србију. Министров налог био је део ширег плана, односно резултат појачаног интересовања краља Милана и напредњачке владе за догађаје на просторима Османског царства насељеним српским становништвом. Почетна тачка његовог путовања кроз Македонију била је Солун, а требало је, чини се, да завршна тачка путовања буде Призрен. Велимировић је на путу провео двадесет и шест дана (од 7. августа до 1. септембра 1882. године), и вративши се у Цариград, написао је извештај министру војном генералу Тихомиљу Николићу. Извештај је обима двадесет и пет руком писаних страна и подељен је на четири дела: Увод, Путовање, Војногеографска посматрања и Закључак. На предлог начелника Генералштаба Милојка Лешјанина, други део штампан је у часопису *Ратник* под насловом *Из путовања*.

6. класа питомаца Војне академије. У доњем реду: први слева Кока Миловановић и први здесна Јеврем Велимировић

Од Цариграда преко Солуна у Скопље.⁵ По завршеном службеном путовању, мајор Јеврем Велимировић⁶ у извештају предлаже да Кнежевина Србија закључи конзулску конвенцију и да се успоставе конзулати у Солуну, Битољу и Призрену. Да би Србија остварила своју идеју о ослобађању и уједињењу целог српства, мајор Велимировић додаје да је неопходно издвојити повећу суму новца за подизање и успостављање школа и слање учитеља, свештеника и калуђера из Србије у поменута места, уз добору новчану надокнаду.

³ Досије генерала Јеврема С. Велимировића, Арх-2 (даље Ф-1-2).

⁴ Љ. Поповић, М. Милићевић, наведено дело, стр. 239.

⁵ Момир Самарџић, „Извештај мајора Јеврема Велимировића о путовању по Турској 1882. год.“, Зборник Матице српске за историју, 69–70 (2004), стр. 291–313.

⁶ Велимировићев Извештај чува се у Архиву Србије (даље АС), фонду Политичког одељења Министарства иностраних дела Србије (1882, Ф-4, досије 3, разно).

Након упућивања првих војних изасланика у Аустрију и Турску, до краја 19. века отварају се нова војна изасланства – у Немачкој 1895. године са генералом Стеваном Пантелићем на челу, затим је у Софију 5. фебруара 1897. упућен мајор Милош Васић, 1898. године отвара се војно изасланство у царској Русији, са потпуковником Љубомиром Христићем на челу. У то време војна изасланства била су потчињена Кабинету Министарства војног.

Формирање Војнообавештајне службе

Упоредо са првим војним дипломатама почиње да се развија и Војнообавештајна служба Србије. Уредбом о Ђенералштабној струци, од 6. марта 1884. године,⁷ формира се Операцијско одељење које су чинила два одсека – Спољни и Унутрашњи. Спољни одсек, кога су звали и Извештајни, у периоду од 1902. до 1909. године, проучавао је војске и земље суседних и европски држава, њихову организацију, попуну, састав, бројно стање, размештај, устројство и школство. Наведеном уредбом створени су услови да се будуће војне дипломате за дужност војног изасланика припремају у саставу Војнообавештајне службе. Иако су захтеви тог времена били да се на дужност војног изасланика упуте стручни официри који уживају добар углед у војсци, преовлађујући став при њиховом избору био је да то буду људи од кнежевог (краљевог) личног поверења који би попут овлашћеног емисара преносили поверљиве поруке владару државе за коју су акредитовани.

Наведеним законским актом, званично је оформљена Војнообавештајна служба, а њена делатност добија законску регулативу на основу које ће се касније формирати нова војна изасланства ради проучавања противника у миру и у рату.

Иако су војна изасланства функционално била везана за Министарство војно, природно посла опредељивала је и упућивала њихов рад на обавештајну делатност, а тиме и на Војнообавештајну службу, која се крајем 19. и почетком 20. века све више развија. Наиме, Уредбом за команду активне војске,⁸ Спољни одсек био је у саставу Одељења штаба Команде активне војске. Одсек се бавио проучавањем организације, формације, дислокације, наставе и целокупне убојне спреме суседних држава, те сређивањем скупљених података. У њему су се вршиле студије суседних држава у војногеографском и војно-статистичком погледу и пратило страно војно развиће. Неспорно је да су поред трупних обавештајних органа, војни изасланици достављали и већину тражених информација.

Одласком краља Милана из Србије и његовом оставком на положај команданта активне војске, та служба је укинута. Након пет година, тачније 31. децембра 1902, Уредбом о Ђенералштабној струци, Спољни одсек, који се налазио у саставу Операцијског одељења Главног Ђенералштаба, преименован је у Извештајни одсек.⁹ Главна промена у Уредби, која се тицала избора будућих војних дипломата, била је да Ђенералштабна комисија „већа о распореду Ђенералштабних официра и војних иза-

⁷ Уредба о Ђенералштабној струци, Ф/Ђ бр. 1383 од 22. фебруара 1884. године, СВЛ бр. 8, од 27. фебруара 1884. године, стр. 233–240.

⁸ СВЛ број 52 од 31. децембра 1897. године, стр. 970.

⁹ СВЛ број 53 од 31. децембра 1902. године, стр. 984.

сланика“, чиме је избор кандидата за ове престижне дужности стављен у институционални оквир или је бар делимично ограничено владарево дискреционо право да лично бира или утиче на избор војних изасланика. Извештајни одсек задржао је задатке претходног (Спољног) одсека и добио нова задужења која се односе на војноадминистративно и фортификацијско прикупљање података, али и унутрашње политичко-економско стање суседних држава. Одсек је вршио студије суседних држава са војно-географског, војностатистичког, војноадминистративног и фортификацијског гледишта; с циљем усавршавања српске војске, пратио је уопштено војно развиће страних великих сила и њихово унутрашње политичко-економско стање, како се наводи у Уредби. „Извештајни одсек ће организовати и руководити обавештајном и контраобавештајном делатношћу у Војсци Србије све до 1917. године, када се бити преименован у Обавештајно одељење Врховне команде српске војске“.¹⁰

Војна лица на дипломатским дужностима

Међутим, нису само војни изасланици обављали задатке из надлежности војно-дипломатске службе. Било је примера да су војна лица упућивана, односно именована на места у дипломатским представништвима као посланици, конзули, вице-конзули, специјални делегати, аташеи и слично.

Пуковник Ђуро Хорватовић, по завршетку Руско-турског рата, од 6. октобра 1878. до 1. октобра 1879, био је на дужности команданта Моравског корпуса, а затим је именован за председника Војнокасиционог суда и почасног краљевог ађутанта. У том звању, 24. априла 1881. одређен је за изванредног посланика и опуномоћеног министра на руском двору.¹¹

„Српска влада је 1890. године именовала капетана Петра Бојовића за конзула у Пљевљима. За Србију је било веома значајно да се у Пљевљима отвори конзулат и да га води војно лице. У првом реду због тога што је веза српске политике према Старој Србији углавном била усмерена преко Царинарнице на Јавору, а Приштина са конзулом Браниславом Нушићем и Миланом Ракићем била је превише удаљена од језгра Рашке области. Српска влада је покушала да отвори Конзулат у Пљевљима и тако оствари увид у културне и политичке прилике у Рашкој области. Друго, Петар Бојовић био је добар војни стручњак са смислом за успостављање одговарајућих дипломатских веза, али умео је и да прати војну ситуацију у Старој Рашкој, што је било од великог значаја за српску обавештајну службу. Српска влада је предузела мере код Порте у Цариграду да прихвати предлог, али су Турци сматрали да је то неизводљиво јер се Аустро-Угарска супротстављала српској намери. Наиме, Турци су осетили српске намере и закључили да би конзулат у Пљевљима могао бити опасност по турске интересе“.¹²

¹⁰ Проф. др Милан Милошевић, Бранко Богдановић, *Безбедност обновљене Србије*, Службени гласник, Београд, 2004, стр. 70.

¹¹ Љ. Поповић, М. Милићевић, цитирано дело, стр. 248.

¹² Др Војислав Суботић, *Живот и дело војводе Петра Бојовића*, Зборник радова, Историјски музеј Србије – Београд, 1998, стр. 16.

„Конзулат Краљевине Србије у Битољу отворен је 1889. године. За првог конзула именован је Димитрије Боди. На дужност је ступио 9. априла 1889. године заједно са вицеконзулом Петром Манојловићем. Вицеконзул Петар Манојловић био је капетан и на дужност је ступио са задатком да прикупља информације и извештава о војним питањима“.¹³

Изванредни посланик и опуномоћени министар Краљевине Србије на Цетињу у Књажевини Црној Гори од 1897. године био је пуковник Александар Машин. „Српски дипломата у Књажевини Црној Гори, А. Машин је са Цетиња отишао априла 1899. године, тако да је његово мјесто остало упражњено. Пуковник Машин је пре наведене дужности био војни изасланик у Бечу (1895–1896.), а након дужности на Цетињу био је српски изасланик на Хашкој конференцији 1899. године“.¹⁴

Почетком октобра 1901. године Србија је попунила упражњено место посланика на Цетињу. Тада је генералштабни потпуковник Василије Антонић, бивши војни изасланик у Аустроугарској, акредитован за изванредног посланика и опуномоћеног министра на Цетињу. На том положају он је био и током 1902. године. „Антонић је требало да потпомогне развоју добрих односа и чврсте сарадње између Србије и Црне Горе, али је један од његових главних задатака био да подстакне заједничку акцију у Цариграду“.¹⁵ Наиме, потпуковник Антонић настојао је да објасни став Србије у питањима која су се тичала њихових сународника на Косову и у Новопазарском санџаку, као и у вези са скопским митрополитским питањем. После њега, у Црну Гору био је упућен пуковник Милош Васић, који се на Цетињу задржао само годину дана. Након Мајског преврата 1903. године и доласком Петра Карађорђевића на српски престо, био је опозван са дужности посланика.

Резервни капетан Војске Краљевине Југославије, др Давид Албала боравио је у Вашингтону, од децембра 1939. до фебруара 1941, у својству специјалног делегата при Југословенском краљевском посланству. Његов задатак био је усмерен у два правца: а) обавештавати овдашње утицајне личности о нашој земљи о њеном политичком ставу и о њеном односу са суседним и другим земљама у вези са ратом у Европи и б) помоћи досадашње напоре учињене с циљем добијања зајма – кредита за употпуњавање нашег наоружања модерним оружјем (брзи аероплани, антиавионски и антитенковски топови).¹⁶

Мрежа војних изасланстава Краљевине Србије

До почетка балканских ратова мрежа војних изасланстава Србије није се ширила готово 15 година. Једина новина била је акредитација на нерезиденцијалној основи. Војни изасланик у Бугарској, потпуковник Данило Калафатовић био је акредитован 1911. године и за Румунију. Ово није био први пример да је војни изасланик Србије

¹³ Славенко Терзић, „Конзулат Краљевине Србије у Битољу (1889–1897)“, Историјски часопис, књ. LVII, 2008, стр. 334.

¹⁴ Радослав М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711–1918*, Подгорица–Београд, 1996, стр. 370.

¹⁵ Михаило Војводић *Путеви српске дипломатије*, Клио, Београд, 1999, стр. 167.

¹⁶ Др Ђорђе Н. Лопичић, *Др Давид Албала*, ТЕОВИД, Београд, 2010, стр. 25.

био акредитован у две државе. Пре потпуковника Калафатовића, пуковник Светозар Нешић од 1892. године био је акредитован и за Бугарску. Почетком 1912. године у Грчку је упућен мајор Милош Васић, а крајем 1913. године отворено је војно изасланство у Румунији са пуковником Душаном Стефановићем¹⁷ на челу, који ће 1. фебруара 1915. отворити и војно изасланство у Француској, а јуна 1918. биће именован за шефа Војне мисије Србије у Француској. Војно изасланство у Италији отворено је 1914, а наредне године и у Великој Британији, где је акредитован пуковник Миливоје Николајевић. Интересантно је да је његов главни задатак у овој савезничкој држави био регрутовање емиграната за одлазак на Солунски фронт, који је са доста успеха обавио, с обзиром на то да су многи избегавали војну обавезу. Након ове дужности, 1918. отвара војно изасланство у Белгији, у којој проводи годину дана.

До Првог балканског рата 1912. године, Србија је имала девет акредитованих војни изасланика: у Цариграду, Софији, Букурешту, Петрограду, Лондону, Паризу, Риму, Цетињу и Солуну. Уједно, постала је најинтересантнија балканска држава од које је много шта зависило на Балкану.¹⁸ Београд је био домаћин 12 акредитованих војних изасланика, са бројним војнодипломатским представницима. Поједини војни изасланици Краљевине Србије, на пример, достављали су врло корисне податке у припреми за балканске ратове и Први светски рат.

Унапређење обавештајне функције у српској војсци може бити разлог стагнације ширења мреже војних изасланстава Србије. Анексија Босне и Херцеговине 1908. године била је аларм да се војнообавештајне активности интензивирају у трупи, формирају гранични рејони према Аустроугарској и Турској. Надзорни официри, који су руководили радом граничних рејона, имали су задатак да прате и извештавају покрете суседа. Ни у нормативно-правном погледу мрежа војних изасланика није унапређивана. Осим појединих инструкција, ниједна регулатива, правило или упутство нису третирали рад војних изасланика.

Први светски рат

За време Првог светског рата, прекинути су војнодипломатски односи Србије са непријатељским државама али су настављени са савезничким силама Антанте (делимично и преко деташираних војних мисија). Такође, успостављени су односи са другим европским државама (Швајцарска и Белгија), па и са САД, захваљујући, пре свега, масовном патриотском расположењу и снажним пропагандним акцијама српских емигрантских кругова.

И поред релативно слабо развијене мреже војних изасланстава, поједини војни изасланици Краљевине Србије достављали су врло корисне податке у припреми за балканске ратове и Први светски рат. Истовремено према дипломатском кору и војним изасланицима акредитованим у Србији, у моменту агресије, предузето је неколико, са станови-

¹⁷ Од 1902. до 10. априла 1904. године Душан Стефановић био је начелник Извештајног одсека у чину мајора.

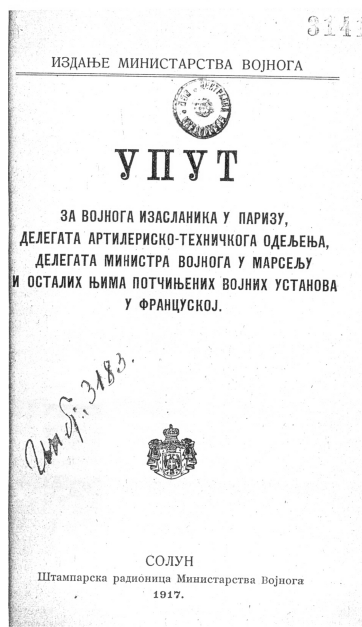
¹⁸ Пешадијски пуковник Светозар Оро, *Војни аташе, развој, стање и перспективе*, испитна тема за чин генерал-мајора, Београд, 1977, стр. 19.

шта рада и безбедности, занимљивих мера: сви страни посланици и војни изасланици организовано су премештени из Београда у Ниш. Немачком посланству најпре је био забрањен шифровани саобраћај са Берлином, а касније је и укинут. Војни изасланици неких пријатељских земаља били су у дневном контакту са српском Врховном командом (руски војни изасланик, пуковник Артаманов и француски војни изасланик, пуковник Фурије) и са њом имали званичну размену података и порука.¹⁹ На почетку рата, поред Војног изасланства, Француска је у Србији и Црној Гори имала успостављену војну мисију, која је, уз извесна војна одељења и санитетску службу, заједно са српском војском и народом поднела ратне напоре 1914–1915. године и повлачила се преко Албаније.

Са повлачењем српске војске на Крф новембра 1915. године, повукао се и део страних војних изасланика, чија се улога постепено допуњавала формирањем разних иностраних војних мисија (британска за санитетско збрињавање, француска за укрцавање и реорганизацију војске). У исто време, српски војни изасланици наставили су рад у иностранству, а отворена су војна изасланства у Швајцарској (1917) и Белгији (1918). Такође, формирају се војне мисије при савезничким командама у Француској, Грчкој²⁰ и Италији, тако да је пред крај рата српска војска имала на располагању 10 војних изасланика и три војне мисије, уз знатан број војних мисија при регионалним савезничким командама.²¹

Поред војног изасланика, Министарство војно Краљевине Србије имало је у Француској акредитованог делегата артиљеријско-техничког одељења при Министарству војном и Министарству наоружања и муниције са задатком да снабдева нашу војску артиљеријско-техничким средствима и материјалом.²²

У Марсељу је био делегат министра војног, чији задатак је био да руководи свим нашим командама и установама у Француској и да их надзире. Он је имао свој штаб, а помоћни органи биле су му подделегације у Паризу, Тулону и Ници.²³ Командант у Тулону имао је задатак да прикупља, прима и снабдева све наше обвезнике који се након лечења у Француској враћају бродом у своје команде.²⁴

¹⁹ АВИИ ЈНА, К-1, Ф-1, према, пешадијски пуковник Светозар Оро, *Војни аташе, развој, стање и перспективе*, испитна тема за чин генерал-мајора, Београд, 1977, стр. 17.

²⁰ Пуковник Милош Васић, представник Српске владе код краља Грчке у савезничкој грчкој војсци 1916. а затим 1917. са истим звањем у Италији. Љ. Поповић, М. Милићевић, цитирано дело, стр. 72.

²¹ Војни изасланик у Швајцарској од 1917. до 1919. био је ђенералштабни потпуковник Стојан М. Милорадовић, а војни изасланик у Белгији од маја 1918. до маја 1919. пуковник Миливој Ј. Николајевић.

²² Упут за војног изасланика у Паризу, издање Министарства војног Краљевине Србије, Солун, 1917.

²³ Исто, Глава III, Делегат министра војног у Марсељу, стр. 9.

²⁴ Исто, Глава V, Командант депоа у Тулону, стр. 18.

Стална лекарска комисија била је смештена у Тулону. Она је водила евиденцију о броју и распореду наших официра, чиновника, војника, обвезника и обвезника чиновничког реда, који се налазе у Француској на лечењу по болницама, санаторијумима, бањама и реконвалесцентним логорима.²⁵

Активност српских војних изасланика и припадника војних мисија у току Првог светског рата била је различита, али су задржали континуитет. Неки војни изасланици тражили су појачања и добијали га, а други нису. Војни изасланик из Букурешта тражио је појачање, али га није добио с обзиром на скромне резултате рада (за шест и по месеци послао свега 47 информација). Војни изасланици Србије акредитовани у Француској, Италији и Русији, укључујући и шефове војних мисија, јављали су се свакодневно и испрва знатно допринели преживљавању кризе, а касније консолидацији и најзад оспособљавању српске војске за пробој Солунског фронта.²⁶

По завршетку Првог светског рата, савезничким врховним командама (Париз, Рим, Солун) и пораженим земљама (Софија, Беч и Будимпешта) упућени су „делегати Владе и Врховне команде“, за које би се могло рећи да су претече каснијих војних изасланика српске војске. Пуковник Иван Докић, делегат Владе, Штаба Врховне команде Српске војске био је 1918. године акредитован и као војни изасланик у Бугарској.

Мрежа војних изасланстава Краљевине СХС/Југославије између два светска рата

После Првог светског рата, Србија је била једна од земаља победница. Њен избор био је да не проширује своје границе, већ да уједини јужнословенске народе у једну државу. На бази те идеје настала је 1918. године Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.

Захваљујући ратним успесима и победама, војна дипломатија Србије уживала је високи ауторитет у Европи, а њене војне изасланике савезници су поштовали а ратни непријатељи ценили. „Војна изасланства су у складу са међународном праксом, обављала, између осталог, и послове обавештајно-извиђачког карактера. Кадар за војну обавештајну службу се посебно усмеравао и образовао у страним војним школама, највише у Француској, а касније и у Немачкој, мада није постојала посебна војна специјалност – обавештајац. Војни обавештајци су сматрани војном елитом у обавештајном систему Краљевине Србије/СХС, јер се радило о високо образованим, свестрано културно васпитаним људима, са знањем још једног или више страних језика и веома добро припремљеним за успостављање контаката ради извршења задатака који им је постављен“.²⁷

Рад војнодипломатских представника Краљевине Србије/СХС у иностранству није био искључиво војнообавештајне природе. Он је обухватао и облике војне сарадње, на пример у области школовања кадра, опремања и испоруке наоружања, изградње капацитета војне индустрије, ремонта и одржавања војне технике.

²⁵ Исто, Глава VI, Стална лекарска комисија у Тулону, стр. 21.

²⁶ АВИИ ЈНА, К-113, Ф-4, према пешадијски пуковник Светозар Оро, *Војни аташе, развој, стање и перспективе*, испитна тема за чин генерал-мајора, Београд, 1977, стр. 20.

²⁷ Милан В. Петковић, *Обавештајци Југославије 1918–1945*, Златни пресеок, Београд, 2004, стр. 58.

„По прелазу оружане снаге из мобилног у редовно стање (мирнодопско, прим. А. М.), 10. априла 1920. године, при југословенским посланствима у иностранству постављени су војни изасланици који су према Уредби о формацији оружане силе, били органи Министарства војске и морнарице“, тако да је војна активност са иностранством релативно брзо сведена у канале војнодипломатских представништава.²⁸

Упут за рад војних изасланика

Увидевши значај функције војног изасланика у миру али и у рату, у Војсци Краљевине Србије/СХС сазрева мисао да задатке војне дипломатије треба и прописати одређеним системским документом. У току 1920. године, министар војни и морнарице, почасни ађутант Њ. В. краља, ђенерал Бранко Јовановић прописао је Упут за рад војних изасланика.²⁹ Упутом је дефинисано да је „Војни изасланик непосредни орган Министарства Војног и Морнарице по питањима чисто војничког карактера и од њега прима сва наређења и да министра Војног и Морнарице стално обавештава о свим војним и војнополитичким приликама и догађајима у дотичној страни држави“. Новина у овом упуту била је да војни изасланик извештаје једновремено шаље и министру војном и морнарице и начелнику Главног ђенералштаба.

Од 1922. године, војни изасланици били су у функционалном смислу потчињени начелнику Главног ђенералштаба односно Обавештајном одељењу, које их је и оцењивало. Од 1929. године војна изасланства су потпуно прешла у надлежност Обавештајног одељења, осим што су војни изасланици свој извештај у једном примерку достављали и министру војске и морнарице.

Српски војни изасланик у Турској, пуковник Стеван Илић затворио је војно изасланство почетком рата 1912., а током рата, 1915, пуковник Драган Кушаковић напустио је Софију. Затварају се и војна изасланства у Швајцарској (потпуковник Стојан М. Милорадовић) и у Белгији 1919. године (пуковник Миливој Николајевић). После рата, отварају се нова војна изасланства Краљевине СХС – 1920. године у Пољској (пуковник Михајло Ненадовић који ће бити унапређен у чин бригадног ђенерала и две године касније отвориће војно изасланство у Чехословачкој), Румунији (пуковник Милутин Недић), 1922. године у Албанији (потпуковник Димитрије Чемерићић) и Мађарској (пуковник Живко Станисављевић), а нешто касније, 1927. године, у

²⁸ Бивша југословенска војнообавештајна служба, II део, КОС ЈА, Београд, 1948, стр. 143.

²⁹ Пов. Ф Ђ Бр. 5318 од 8. јула 1920. године.

Турској (пуковник Лазар Милосављевић, који га је исте године и затворио). Континуитет војнодипломатског представљања Краљевине Србије/СХС није прекидан само са пет држава, и то Великом Британијом, Француском, Италијом, Румунијом и Грчком. Поред војног изасланства у Паризу, Србија је имала и поморску испоставу у Марсеју у коју је крајем 1927. године дошао артиљеријски пуковник Милан А. Ђорђевић. Основни задатак поморске испоставе био је пријем и слање француске војне помоћи за потребе српске војске.

„Од 1929. у Обавештајном одељењу је централизована и веза са страним војним представницима. У почетку је за те послове прво одређен један официр, а касније читава секција, која је водила рачуна о захтевима страних војних представника и подацима који су им а дати и достављала податке југословенским војним изасланицима у дотичним земљама ради могућних реципроцитетних захтева“.³⁰

Рад војних изасланика Краљевине СХС/Југославије био је у надлежности Обавештајног одељење Главног ђенералштаба. Добри резултати и корисне информације су се подразумевале. Недовољно добри и лоши резултати довели су до тога да је маја 1932.³¹ свим војним изасланицима упућена Студија питања по обавештајној служби. Сугерисано им је да они (војни изасланици) треба да буду главни центар офанзивне обавештајне службе. Наведена студија помиње се и у Упутству за организацију и обављање обавештајне службе, у смислу правца залагања војних изасланика, достављање потребних података о појединим државама.³²

После атентата на краља Александра Карађорђевића у Марсеју, 1934. године, Краљевина Југославија прави постепени заокрет у унутрашњој и спољној политици – од својих традиционалних савезника ка силама Осовине. Повећава се број војних изасланстава – успостављени су војнодипломатски односи са Турском 1935, а годину дана касније и са Немачком. Отворено је прво самостално војно изасланство у Анкари са пешадијским пуковником за ђенералштабне послове Новицом Б. Ракочевићем на челу.³³ До тада, Турска је у војнодипломатском смислу била „покривена“ нашим војним изасланицима акредитованим и са седиштем у Бугарској (1932–1935)³⁴ и Грчкој (1927–1931).³⁵ Отварањем војног изасланства у Берлину 1936. године, престала је потреба да се ова држава покрива из Чехословачке (1931–1936).³⁶ За поморског и ваздухопловног изасланика Краљевине Југославије у Великој Британији и Француској са седиштем у Лондону био је постављен капетан бојног брода Владимир П. Маријашевић (1930–1932), док је војни изасланик за обе државе боравио у Паризу. Овим постављењима јасно је изражено тежиште обавештајног интереса у наведеним државама.

³⁰ Капетан мр Далибор Денда, „Војна обавештајна служба у Краљевини СХС/Југославија 1918–1941“, Војноисторијски гласник (даље: ВИГ), 2/2010, стр. 27.

³¹ Стр. пов. Ђ. Об. Бр. 278 од 16. маја 1932. године, за војног изасланика у: Арбанији, Аустрији, Бугарској, Грчкој, Енглеској, Италији, Мађарској, Пољској, Румунији, Турској, Француској, Чехословачкој и Шпанији.

³² Упутство за организацију и обављање обавештајне службе, Главни генералштаб, Београд, 1932, стр. 6.

³³ СВЛ Краљевине Југославије, Ађ. бр. 3121 од 4. фебруара 1935. године, стр. 125.

³⁴ Пуковник Василије Петковић (1932–1935) ВИ у Бугарској акредитован и у Турској.

³⁵ 1927–28 пк Михајло Боди; 1928–30 пк Драгослав Милосављевић; 1930–31 пк Жарко Мајсторовић. *Бивша ВОС III део*, КОС ЈА, Београд, 1949, стр. 6 и 29.

³⁶ За војног изасланика у Немачкој постављен је пешадијски пуковник за ђенералштабне послове Жарко А. Верјић, СВЛ 1936, стр. 1815, наређење Ађ. бр. 8841 од 17. априла 1936. године.

Краљевина Југославија имала је 1936. године 12 акредитованих војнодипломатских представника, углавном код старих савезничких земаља али и доста нових војних изасланстава код држава Осовине.³⁷

Војни изасланици, акредитовани у савезничким и пријатељским државама, свој рад највише су заснивали на размени податка, некада више некада мање, са Генералштабом државе пријема. Те информације биле су селективно достављане. На пример, податке о ратном саставу добијали су врло ретко. Војни изасланици акредитовани у неутралним и непријатељским државама, потребне податке ретко су добијали из Генералштаба дотичне државе, већ су морали да их прибављају из отворених извора студијом службених (војних) листова, закона, уредби, војне литературе, периодичне и дневне штампе, и слично. У свом раду највише су користили посредан начин обавештавања, тј. прикупљали информације од колега страних изасланика, повереника, доушника и агената.³⁸

Аншлус Аустрије, италијанска окупација Албаније и напад Немачке на Чехословачку, пресудно су утицали да југословенска војнообавештајна служба, која се налазила у новом геополитичком окружењу, 1938. године укине војна изасланства у Аустрији, а 1939. године и у Албанији и Чехословачкој. Међутим, на предлог првенствено војног изасланика из Италије³⁹ да је „Рим исувише далеко да би војни изасланик са сигурношћу и довољно благовремено могао пратити догађаје на граници, а на конзулате не треба уопште озбиљно рачунати“, Генералштаб преко Министарства иностраних дела покрене иницијативу да се у одређене конзулате Краљевине Југославије у статусу цивилних службеника упуте војна лица. Озбиљност новонастале ситуације на овом делу Европе а надасве заједнички интерес били су пресудни да се иницијатива преточи у дело. При конзулатима у Бечу, Прагу, Трсту, Тирани, Скадру, Валони и Корчи, као цивилни службеници (вицеконзули или дописници новинарских кућа) постављени су искусни обавештајни официри који су се у тајности бавили прикупљањем обавештајних података.

Војне мисије и војна изасланства Краљевина Југославија од 1941. до 1944. године

„Брза капитулација, а затим окупација и распад Краљевине Југославије 1941. године, имали су за последицу и дефинитивну пропаст дотадашњег безбедносно-обавештајног система, мада су у мањем обиму неки обавештајни центри лоцирани у иностранству наставили са деловањем за рачун Краља и Владе у емиграцији. Наиме, Војнообавештајна служба избегличке владе била је сведена на рад војних изасланстава у савезничким и неутралним земљама које им нису отказале гостопримство. Врло оскудне припреме за рад Војнообавештајне службе у условима окупације и тешкоће у одржавању везе са земљом, готово у потпуности су одсекле емигрантску обавештајну службу од ситуације у окупираној Југославији. Веза са зе-

³⁷ Милан Зечевић, *Војна дипломатија*, Војна штампарија, Београд, 1990, стр. 165.

³⁸ *Бивша југословенска војно-обавештајна служба*, II део, КОС ЈА, Београд, 1948, стр. 143.

³⁹ Акт Војног изасланства у Италији, стр. пов. бр. 297 од 31. маја 1939. године, АВИИ К-135, Ф-2, лист 9.

мљом одржавана је тек од половине 1942. године, и то преко обавештајних центара у Истамбулу, Букурешту, Хелсинкију и Берну“.⁴⁰

Избегличка влада Југославије формирала је Врховну команду у Каиру, у којој су били ђенерал Богољуб Илић, ђенералштабни потпуковник Миодраг Лозић, ђенералштабни пуковник Звонко Жупанчић и делегат при енглеској војној команди ђенералштабни пуковник Жарко Поповић (бивши војни изасланик Краљевине Југославије у СССР-у).

Увиђајући значај савезничке команде у Алжиру, избегличка влада Југославије настојала је да успостави мисију која би координисала контакте и рад са представницима француског покрета отпора и од расположивог људства оформила војни контингент који би био претходница савезничким снагама при уласку у Србију.

Основни задатак војних мисија био је да прикупи сво способно људство ради формирања јединица, обуке и упућивања у савезничке јединице. Неспособно људство, које није ушло у нове јединице, демобилисано је и упућено у избегличке логоре.

„Министарски савет одредио је специјалне војне мисије у Палестини, САД, Ј. Африци, Канади и Ј. Америци са задатком да раде на прикупљању добровољаца; у том циљу стављена су им на располагање и одређена финансијска средства. Мисију у Палестини водио је пуковник Франц Стропник, у Ј. Африци мајор Душан Бабић, у Канади пуковник Драгутин Савић, у Ј. Америци, пуковник Мирко Бурја, Седишта су им била Јерусалим, Кептаун (касније Преторија), Виндзир и Буенос Аирес“.⁴¹

Војна изасланства у:

- Сједињеним Америчким Државама, Вашингтон, потпуковник Живан Кнежевић
- Великој Британији, Лондон, пуковник Милорад Радовић
- Немачкој, Берлин, пуковник Владимир Ваухник
- Француској, Париз, пуковник Владимир Д. Герба
- Албанији, Тирана, пуковник Калечак Ф. Владимир
- Русији, Москва, пуковник Димитрије Путник
- Грчкој, Атина, пуковник Владимир Е. Келер
- Румунији, Букурешт, потпуковник Франц Стропник
- Мађарској, Будимпешта, пуковник Звонимир Жупанчић
- Италији, Рим, бригадни ђенерал Велимир Раносовић
- Пољској, Варшава, пуковник Милан С. Калуђерчић
- Аустрији, Беч, пуковник Милан К. Стојановић
- Чехословачкој, пуковник Урош Тешановић

Војни изасланици избегличке владе Југославије у савезничким земљама нису се бавили својим основним задатком, већ се њихова улога сводила на административне контакте са малим бројем установа државе пријема и ретке протоколарне обавезе. „То се није радикалније променило ни после успостављања редовне везе са земљом, јер су Енглези те везе држали под својом контролом, а питања помоћи четничким јединицама решавана су преко Краљевског војног кабинета“.⁴²

⁴⁰ Проф. др Милан Милошевић, *Безбедност обновљене Србије*, према *Бивша југословенска обавештајна служба у 2. Светском рату* и Ристовић Милан, *Сукоби обавештајних група југословенске избегличке владе у Турској 1941–1943 године*, ВИГ, бр. 2/1984.

⁴¹ Душан Пленча, *Међународни односи Југославије у току II светског рата*, стр. 122.

⁴² Група аутора, *Војнообавештајна служба*, ВИНЦ, Београд, 1990, стр. 204.

У таквој изолацији, избегличка влада покушала је да организује информативно-обавештајни апарат чији је циљ требало да буде успостављање веза и прикупљање информација о актуелним догађајима у држави пријема и у нашој држави. Први корак ка том циљу био је интензивирање рада краљевских дипломатских представништава у неутралним земљама.

Новоизабрани владин Одбор за пропаганду упутио је већ 29. априла 1941. инструкцију свим дипломатским представништвима о прикупљању података о стању у Југославији. Овом позиву су са извесним успехом могла да се одазову само дипломатска представништва у Турској – амбасада у Анкари и Генерални конзулат у Цариграду.

Активности војних изасланика Краљевине Југославије

Активности југословенских војних изасланика у „непријатељским“ државама (Немачка, Италија, Мађарска) али и у „пријатељским“ (Румунија, Француска и Грчка), биле су врло интензивне. Поверљиви извештаји, пуни благовремених упозорења о покретима, концентрацији и припремама немачких трупа за напад на Југославију, достављани су знатно пре напада на Југославију 1941. године. У том смислу, нарочито се истицао рад југословенских војних изасланика, пре свих пуковника Владимира Ваухника у Берлину, пуковника Владимира Раносављевића у Риму и пуковника Франца Стропника у Букурешту, који су, у својим поверљивим извештајима из марта, а пре потписивања Пакта о ненападању 25. марта 1941, предочавали озбиљне и веродостојне податке и доказе о предстојећем нападу Немачке на Југославију. Оклевање тадашње југословенске владе и игнорисање таквих упозорења, напрасна смена и инаугурисање нове југословенске владе са Ђенералом Симовићем на челу, те успостављање дипломатских односа са Совјетским Савезом баш у ноћи 5/6. априла 1941. године, били су само хронолошки редослед догађаја, који је објективно водио немачкој агресији од 6. априла и распаду Краљевине Југославије за свега 12 дана, односно до 18. априла 1941. године.

Тачан садржај и квалитет информација, као и поуздани извори преко којих су се информисали југословенски војнодипломатски представници, допринели су да тадашња влада Краљевине Југославије има „на столу“ реалну слику предстојећих војно-политичких догађаја. Друго је питање колико је била вољна и способна да их искористи, схвати озбиљност ситуације у којој се налази и предузме адекватне мере за одбрану државе од напада.

Навешћемо само неколико карактеристичних примера правовремених и корисних информација војнодипломатских представника (ВДП) Југославије: војни изасланик пуковник Ваухник, у шифрованој депеши од 27. марта 1941, јавља да је од свог пријатеља генерала Остера, иначе блиског сарадника адмирала Вилхелма Ка-

*пуковник Владимир Ваухник
у разговору са немачким
официром*

нариса (Wilhelm Franz Canaris), начелника немачке Војнообавештајне службе – Абвер, добио строго поверљиву информацију о састанку Хитлера са војним врхом којом приликом је одлучен напад на Југославију, и то у најкраћем могућем времену.

Пуковник Ваухник ову информацију шаље на три различите адресе: начелнику Војнообавештајне службе, министру иностраних дела и генералу Симовићу, али „за сваку сигурност“ и совјетском војном изасланику и британској Обавештајној служби преко шведског војног изасланика.⁴³

Ништа мање значајне нису биле ни информације (телеграми) војног изасланика Краљевине Југославије у Румунији, пуковника Франца Стропника. Наиме, овај одлични војни изасланик је веома тачно извештавао о покретима немачких јединица кроз Румунију и концентрацији трупа на југословенској граници, па и концентрацији немачких снага у Бугарској. „Војни аташе пуковник Стропник чинио је натчовечанске напоре да Министарство војске и морнарице и Главни генералштаб обавести о догађајима и збивањима у Румунији и њиховом рефлектовању на безбедност Југославије.

Уочи напада Немачке на Краљевину Југославије пуковник Стропник је телефонски, шифровано јавио 5. априла у 19.10 часова следеће: Немачки препад на Ђердап и Сипски канал непосредно предстоји“.⁴⁴

Војни изасланик у Француској, пуковник Владимир Герба, 2. априла 1941. године, одмах иза поноћи, послао је телеграм да је од сигурног извора добио податак да Немачка планира напад на Југославију масовним ваздушним нападом, пре почетка копнене офанзиве. У Аустрији је већ лоцирано око 200 немачких авиона, а мађарском железницом треба да прође транспорт од шест дивизија ка Југославији.

Колико су биле добре информације до којих су долазили наши војни изасланици, говори чињеница да је британски амбасадор у Берлину још 28. децембра 1938, свој извештај допунио извештајем свог војног изасланика, пуковника Мајсона Мек Фарлена (F. N. Mejson-McFarlen), који се позива на процену пуковника Владимира Ваухника о вероватном нападу Немачке на Пољску или Румунију наредне године.⁴⁵

Може се закључити да су војни изасланици предратне југословенске војне дипломатије били на висини додељеног задатка – достављали су правовремене податке, пре свега, о нападу на Југославију са тачним намерама, подацима и распореду непријатељских јединица и тако обезбедили да највиши државни и војни врх буде правовремено информисан, односно да избегне стратегијско изненађење. Нажалост, након избијања ратних дејстава, један део војнодипломатских представника доживео је тешку судбину у годинама рата, од хапшења и интернирања у концентрационе логоре до бруталног стрељања. Један део њих прешао је у редове савезничких армија, док су појединци прихватили да раде за потребе окупаторских држава и режима тог времена. Поједини су остали у добрим односима са војним изасланицима нове Југославије. Они су били радо виђени гости и често су их позивали на активности које су организовале амбасаде социјалистичке Југославије широм света.

⁴³ V. Vauhnik, *Невидна фронта – спомени југослованског војашкег аташег у Берлину 1938–41*, Лjubljana, СДР „Delo“, 1972, стр. 84.

⁴⁴ Милан Зечевић, цитирано дело, стр. 182.

⁴⁵ Милош Црњански, *Ембахаде*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 328.

Прве војнодипломатске мисије Народноослободилачке војске Југославије

За шефа прве војне мисије Народноослободилачке војске (НОВ), код Врховне команде савезничких снага на Средњем истоку, именован је Иво Лола Рибар. Међутим, пред полетање за Италију са аеродрома на Гламочком пољу, 27. новембра 1943, он и два енглеска официра погинули су од бомбе коју је бацио немачки авион. На нову мисију Врховног штаба НОВ и ПОЈ није се дуго чекало. Три дана након погибије Иве Лоле Рибара, за шефа мисије одређен је пуковник Владимир Велебит, који је 30. новембра 1943. упућен у Каиро, у седиште Врховне команде савезничких снага за Средњи исток.⁴⁶

Врховни штаб НОВЈ, поново је упутио војну мисију са генерал-мајором Владимиром Велебитом, 17. маја 1944, у седиште Команде савезничких снага у Алжиру. „Крајем маја 1944. године Тито је предложио Фицроју Меклејну (Fitzroy MacLean)⁴⁷ да са генералом Велебитом, који се управо вратио на ослобођену територију, посети Вилсонов штаб, како би размотрили могућност снабдевања Народноослободилачког покрета. Генерал Меклејн је пренео предлог Вилсону који је предлог одмах подржао. Истовремено, Меклејн и Велебит су по позиву британске Владе кренули за Лондон. Полетели су британским авионом са партизанског аеродрома недалеко од Босанског Петровца за Алжир, до Лондона.“⁴⁸

Ова војна мисија ће, након потписивања споразума између Тита, као председника НКОЈ-а, и Ивана Шубашића,⁴⁹ као председника југословенске владе у избеглиштву, од 1. новембра 1944. прерасти у сталну војну мисију нове заједничке прелазне владе у Великој Британији.⁵⁰ Незадовољан садржајем овог споразума, Винстон Черчил обавестио је избегличку владу „... да не види потребу за даљим радом војне мисије НОВ и ПОЈ у Лондону, с обзиром да је влада Ивана Шубашића преузела одговорност за материјално снабдевање НОВЈ“.⁵¹

Иначе, прву мисију Народноослободилачке војске Југославије код савезничких снага представљала је „Команда

генерал Владимир
Велебит

⁴⁶ Више о овоме у књизи Владимира Дедијера, *Дневник*, трећи део, стр. 22–30.

⁴⁷ Шеф британске војне мисије код Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

⁴⁸ Ђурица Лабовић, Миодраг Вучковић, *Државници, ратници, обавештајци*, II део, Издавачка делатност, Београд, 1989, стр. 91.

⁴⁹ Београдски споразум Тито–Шубашић, <http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr> (23.12.2012).

⁵⁰ На челу дипломатске мисије био је дипломата Милан Ристић.

⁵¹ Група аутора, цитирано дело, стр. 213.

базе НОВЈ у Барију-Италија, основана 2. октобра 1943. године, која је имала статус војне делегације при Команди савезничких снага у Барију. Априла 1944. године, Врховни штаб је именовао Милентија Поповића за заступника НКОЈ-а и команданта базе НОВЈ у Италији, што је означило формирање сталне политичко-војне делегације у Италији.⁵²

Тито је у више наврата од Коминтерне тражио да и Црвена армија код НОВ пошаље своју војну мисију. „Истовремено, у Врховном штабу НОВ већ су почели да размишљају о слању војних мисија у Москву, Лондон и Вашингтон, са задатком да са савезничким владама постигну споразуме о помоћи у опреми и наоружању, а са западним савезницима и о питању југословенске морнарице, коју су 1941. године одвукли италијански окупатори и Англо-американци преузели после капитулације Италије септембра 1943. године“.⁵³

„Прва делегација ВШ, упућена влади СССР-а, стигла је у Москву 12. априла 1944. године. После вишедневних преговора постигнут је споразум: да се снабдевање НОВЈ врши из Украјине – ваздушним путем, а од југословенских грађана у Совјетском Савезу да се формира Југословенска бригада. Генералштаб Црвене армије поклатио је војној делегацији НОВЈ војностручну литературу, а влада је одобрила кредит НОВЈ, у износу од милион рубаља. Почетком јуна 1944. године неки чланови НКОЈ-а и ВШ вратили су се из СССР-а, а од преосталих чланова у Москви је образована стална војна мисија ВШ НОВ и ПОЈ, на челу са генерал-лајтантом В. Терзићем (12.6.1944. године)“.⁵⁴

Војна мисија НОВЈ у Паризу почела је са радом септембра 1944. године, а генерал Љуба Илић упућен је децембра 1944. године у Француску за представника Југословенске армије у Штабу савезничких снага у Паризу. Касније, Указом Врховног штаба Југославије од 21. августа 1945, Љуби Илићу⁵⁵ потврђен је чин генерала у југословенској војсци стечен у Француској и постављен је за помоћника шефа војне мисије ЈА у тој земљи. Номинално, шеф војне мисије у Француској био је генерал-мајор Иван Рукавина.⁵⁶ То је уједно и прво војно изасланство Југословенске армије које је успостављено у иностранству. Са друге стране, за званични почетак рада војне мисије оружаних снага Француске у Југославији узима се 4. април 1945. пре него што је почела са радом Амбасаде Француске.

Други светски рат показао је да је значај и улога војнодипломатских представника изузетно важна, нарочито ако се они налазе у тежишту опасности, у језгру одлучујућих збивања, и ако се у таквим ситуацијама снађу.

⁵² Исто, стр. 212.

⁵³ Исто, стр. 141.

⁵⁴ Исто, стр. 214.

⁵⁵ Љуба Илић, борац у саставу интернационалних бригада у Шпанији, након бекства из француског логора 1943. године, прикључио се „Француским унутрашњим снагама-ФФИ“ тј. француском покрету отпора. Ускоро постаје командант Јужне зоне, а затим руководилац свих страних формација у Француској. За заслуге био је унапређен у чин француског генерала и одликован њиховим највишим одликовањима. Био је амбасадор ФНРЈ у Мексику, Данској и Швајцарској, а затим специјални саветник у ДСИП.

⁵⁶ Марко Ристић, *Дипломатски списи*, Просвета, Београд, 1996, стр. 375.

Војнодипломатски представници у периоду после Другог светског рата

У послератним годинама војна дипломатија добија нову функцију и место у међународним односима, првенствено у међуармијској сарадњи, па је потреба за модернијом војнодипломатском институцијом утицала да се она изгради у свим формама, способна не само за одржавање војнодипломатских односа, већ и за креирање спољно политичке и војне активности Федеративне Народне Републике Југославије.

Формирањем јединствене владе и организовањем Генералштаба Југословенске армије, отворен је процес успостављања међудржавних односа и отварања дипломатских представништава Југославије. Тиме је омогућено да се војне мисије трансформишу у војна изасланства и да се успоставе нова војнодипломатска представништва. Отварање дипломатских представништава и војних изасланства није увек било истовремено – негде је отварање изасланства уследило касније, а у неким државама није ни успостављена војна сарадња на нивоу војнодипломатског представништва.

Од 1945. до краја 1949. године формирано је укупно 15 војних изасланстава, од којих 13 у државама Европе. У периоду од 1943. до 1946. године отворено је изасланство у Француској са генерал-мајором Љубом Илићем, у Великој Британији са генерал-мајором Владимиром Велебитом, Совјетском Савезу са генерал-мајором Велимиром Терзићем, Чехословачкој са генерал-мајором Миладином Ивановићем, СР Немачкој са генерал-мајором Јаком Авшић, Албанији са пуковником Велимиром Стојнићем, Бугарској са потпуковником Војом Ристићем,⁵⁷ Мађарској са потпуковником Јовицом Лончарем, Пољској са потпуковником Новаком Ђоковићем, Румунији са мајором Ранком Зецом. У току 1947. године отворено је изасланство у Турској са потпуковником Видом Шошкићем, Италији са пуковником Јанезом Језершеком, Швајцарској са потпуковником Благојем Пејановићем и два војна изасланства на америчком континенту – у САД 1945. године са генерал-мајором Данилом Лекићем и у Канади 1949. године са пуковником Јанком Шушњаром.⁵⁸

Задатак припадника војних изасланства у наведеном периоду био је усмерен на развој односа и одржавање контакта са припадницима оружаних снага држава пријема, да би током друге половине 1947. године, припадници војних изасланстава постепено били укључени у прикупљање обавештајних података. На овакву оријентацију у раду југословенских војнодипломатских представништва пресудно је утицао сукоб са земљама Информбироа.

Ради јачања постојећих и отварања нових војних изасланстава, Југословенска армија упутила је на школовање у Москву (Виша војнообавештајна школа Генералштаба Совјетске армије) седам официра. Након њиховог повратка у новембру

⁵⁷ Први послератни војни изасланик Југословенске армије у Бугарској био је мајор Воја Ристић, који је на тој дужности био од маја 1945. до фебруара 1948. године, а помоћник, капетан Илија Пешић од октобра 1945. до маја 1948. године.

⁵⁸ Група аутора, наведено дело, стр. 318–325.

1946. године, за сву седморицу официра затражен је консантман⁵⁹ од будућих држава пријема, на шта је само Белгија одговорила позитивно.

Крајем четрдесетих година, након чувене Резолуције Информбиороа Стаљинове Коминтерне из 1948. године, долази до снажне, оркестриране идеолошке кампање, координираних економских уцена и блокада, па и отворених војних притисака и претњи земаља Источног блока према Југославији, који су довели до блокаде готово свих видова сарадње са тим земљама, укључујући и војнодипломатске односе. За Југославију, која је до тада у погледу школовања војног кадра, развоја међуармијске а нарочито војноекономске сарадње, била изразито ослоњена на Совјетски Савез, ови догађаји допринели су својеврсном отрежњењу и сазревању уверења о штетности таквог једностраног курса у развоју војнодипломатских односа и потреби да се такав курс промени. Управо тада, долази до постепеног заокрета и интензивирања свих видова политичко-дипломатске, економске, а посебно војноекономске сарадње са земљама Запада. Захваљујући, великим делом, војноекономској помоћи тих земаља, СФРЈ је успела да се одупре притисцима земаља Информбиороа и да очува своју независност и територијални интегритет.

Половином педесетих година постепено се нормализовао рад војних изасланика ЈНА на Истоку, а упућена су и три нова ВДП (1954. године у Румунију потпуковник Милан Минић и у Мађарску потпуковник Милан Дробац, а 1956. године у Кину пуковник Бруно Вулетић). Истовремено, 1953. године упућују се и први војни изасланици у две азијско-афричке земље (у Египат пуковник Асим Хоџић⁶⁰ и у Бурму пуковник Илија Радаковић), а затим шездесетих година, у Алжир пуковник Душан Баић, Сирију пуковник Бедрудин Макић, Индонезију потпуковник Никола Мраковић, Индију пуковник Ђуро Љуштина и Ирак пуковник Саво Матијашевић.⁶¹

Од почетка шездесетих година прошлог века, ширењем и напредовањем процеса деколонизације света, поред даљег одржавања војнодипломатских односа са земљама Запада и врло наглашеног заокрета и развоја тих односа са земљама Источног блока, а посебно са Совјетским Савезом, СФРЈ успоставља војнодипломатске односе и са неколико латиноамеричких, азијских и афричких држава, које су већ стекле независност.

Период после хладног рата

Почетком деведесетих година прошлог века, ескалацијом сецесионистичких и међунационалних сукоба, који ће врло брзо довести до распада бивше СФРЈ и настанка нових независних држава на југословенском простору, међу којима и Савезне Републике Југославије, долази до знатног редуцирања војнодипломатских односа и драстичног пада војноекономске сарадње.

⁵⁹ Од француске речи *consentement* што значи пристанак, одобрење државе пријема да прихвати именовану особу у својству војног изасланика.

⁶⁰ Асим Хоџић био је начелник Друге управе Генералштаба ЈНА 1974–1980, најдуже од свих начелника ВОС.

⁶¹ Група аутора, наведено дело, стр. 318–325.

Новостворена државна заједница Србија и Црна Гора располагала је са око 20 својих ВДП, док се у Београду налази 26 акредитованих ВДП, односно укупно 33 страних ВДП рачунајући и седам акредитованих ВДП са седиштима у другом, углавном суседним државама. У односу на ранији период, наступиле су знатне квалитативне промене, пре свега у погледу карактера и садржаја војнодипломатских односа и сарадње. Наиме, несумњиво је да, по разноврсности облика и садржаја, најдинамичније напредују војнодипломатски односи и сарадња управо са најутицајнијим земљама западним – чланицама НАТО-а и Европске уније.⁶²

Распадом државне заједнице Србије и Црне Горе (21. мај 2006), Република Србија задржава сва војнодипломатска представништва у иностранству, којих је те године имала 22 (18 са сталним седиштем и четири на нерезиденцијалној основи у Холандији, Словачкој, Чешкој и Канади), као и војног саветника при Организацији за Европску безбедност и сарадњу – ОЕБС, са седиштем у Бечу, Аустрији, представника у Регионалном центру за помоћ и спровођење и верификацију Споразума о контроли наоружања (Regional Arms Control Verification and Implementation Assistance Centre – RACVIAC) у Загребу, Хрватској, те представника при међународној организацији за спречавање употребе хемијског оружја (Organization for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW), у Хагу, Холандији. У Београду су била акредитована 32 стална војна представника, од којих седам на нерезиденцијалној основи. Почетком 2007. године у Београду је успостављена и канцеларија НАТО-а, а од тада истовремено започиње процес успостављања војне мисије Републике Србије при НАТО-у у Бриселу. Мисија је ушла у трећу годину постојања и рада и представља значајан елемент спољне политике Републике Србије и један од приоритетних садржаја војнодипломатског представљања Републике Србије и Министарства одбране Републике Србије у свету.

Закључак

Војна дипломатија, као ексклузивна војна делатност, одувек је била у центру војних и политичких збивања сваке државе. Војни изасланици, као њени извршни органи, током еволуције ове делатности били су у почетку лични изасланици или опуномоћеници владара на двору других владара, затим јавни или легални шпијуни, како су их називали у периоду између два светска рата, да би у периоду после хладног рата постали „униформисани амбасадори мира“ или „кључни инструменти дипломатије одбране“.

Војна дипломатија Републике Србије у својој дугој традицији перманентно је држала висок ниво војнодипломатског представљања у суседним државама, али и у целој Европи. Мрежа војних изасланика Краљевине Србије прогресивно се ширила са девет војних изасланика, колико их је било 1912. године, да би пред крај Првог светског рата српској војсци на располагању било 10 војних изасланика и три војна представника у војним мисијама при савезничким командама.

⁶² Милан Карагаћа, „Дипломатија и војна дипломатија“, Девета школа реформе сектора безбедности, ISAC Fond, Београд 2007, стр. 95.

Ратни успеси и победе српске војске у Првом светском рату утицали су на побољшање статуса ове војне професије, тако да су војнодипломатски представници сматрани елитом војске, јер су поред задатака војнообавештајне природе обављали послове који су се тicali свих облика војно-војне и војно-цивилне сарадње. Због своје виспрености у обављању послова војнодипломатске природе, поједини официри са богатим војнодипломатским искуством били су ангажовани и као цивилни службеници у конзулатима и амбасадама Републике Србије у иностранству.

Војни изасланици Краљевине Југославије дочекали су почетак Другог светског рата спремни и по оценама стручних служби испунили су своју мисију и задатак у иностранству. Међутим, политичке одлуке и ратне околности изнедриле су нову снагу, партизанску војнодипломатску службу, која је деценијама после Другог светског рата била призната и цењена.

Војнодипломатски представници нове (Савезне Републике) Југославије, па за њом и државне заједнице Србије и Црне Горе, само су наставили добар тренд и висок квалитет у ангажовању и реализацији задатака у новом геополитичком амбијенту и изазовима асиметричних претњи.

Данас, војнодипломатски представници Републике Србије су главна карика дипломатије одбране МО и ВС и носиоци билатералне и мултилатералне интеракције. Наравно, они су и промотери капацитета МО и ВС у подршци и одржавању мира, равноправни партнери на регионалном и глобалном нивоу у области кооперативне безбедности.

Литература

1. Лопандић, Д.: *Послужити своје драгом отечеству, из историје дипломатије Србије 1804–1914*, Службени гласник, Београд, 2010.
2. Поповић, Љ., Милићевић, М.: *Генерали Војске кнежевине и краљевине Србије*, ВИЗ, Београд, 2003.
3. Досије генерала Јеврема С. Велимировића, АВИИ.
4. Самарџић, М.: „*Извештај мајора Јеврема Велимировића о путовању по Турској 1882.*“, Зборник Матице српске за историју, 2004.
5. Уредба о ђенералштабној струци, Ф/Ђ бр. 1383 од 22. фебруара 1884. године, СВЛ бр. 8, од 27. фебруара 1884.
6. Суботић, В.: *Живот и дело војводе Петра Бојовића*, Зборник радова, Историјски музеј Србије – Београд, 1998.
7. Терзић, С.: *Конзулат Краљевине Србије у Битољу (1889–1897)*, Историјски часопис, књ. LVII, 2008.
8. Распоповић, М., Р.: *Дипломатија Црне Горе 1711–1918*, Подгорица–Београд, 1996.
9. Војводић, М.: *Путеви српске дипломатије*, Клио, Београд, 1999.
10. Лопичић, Н., Ђ.: *Др Давид Албала*, ТЕОВИД, Београд, 2010.
11. СВЛ број 52 од 31. децембра 1897. године.
12. СВЛ број 53 од 31. децембра 1902. године
13. Милошевић, М., Богдановић, Б.: *Безбедност обновљене Србије*, Службени гласник, Београд, 2004.

14. Оро, С.: *Војни аташе, развој, стање и перспективе*, испитна тема за чин генерал-мајора, Београд, 1977.
15. *Упут за војног изасланика у Паризу*, издање Министарства Војног Краљевине Србије, Солун, 1917.
16. Петковић, В., М.: *Обавештајци Југославије 1918–1945*, Златни пресек, Београд, 2004.
17. *Бивша југословенска војно-обавештајна служба, II део*, КОС ЈА, Београд, 1948.
18. *Бивша југословенска војно-обавештајна служба, III део*, КОС ЈА, Београд, 1949.
19. Денда, Д.: *Војна обавештајна служба у Краљевини СХС/Југославија 1918–1941*, ВИГ, 2/2010.
20. *Упутство за организацију и обављање обавештајне службе*, Главни Генералштаб, Београд, 1932.
21. Зечевић, М.: *Војна дипломатија*, Војна штампарија, Београд, 1990.
22. Документа Војног изасланства у Италији, АВИИ.
23. Пленча, Д.: *Међународни односи Југославије у току II светског рата*, Институт друштвених наука (Одељење за историјске науке), Београд, 1962.
24. Група аутора, *Војнообавештајна служба*, ВИНЦ, Београд, 1990.
25. Vauhnik, V.: *Nevidna fronta-spomini jugoslovanskega vojaškega atašeja v Berlinu 1938–41*, Ljubljana, ČDP „Delo“, 1972.
26. Црњански, М.: *Ембасаде*, Службени гласник, Београд, 2009.
27. Аврамовски, Ж.: „Политика и рат Краљевине Југославије“, *Војноисторијски гласник*, број 1–2/1993.
28. Ђорђевић, Д.: *На раскрсници '41*, Дечије новине, Горњи Милановац, 1991.
29. Петковић, В., М.: *Обавештајци Југославије 1918–1945*, Златни пресек, Београд, 2004.
30. Дедијер, В.: *Дневник*, трећи део, Београд, Југословенска књига, 1950.
31. Лабовић, Ђ., Вучковић, М.: *Државници, ратници, обавештајци*, II део, Издавачка делатност, Београд, 1989.
32. Ристић, М.: *Дипломатски списи*, Просвета, Београд, 1996.
33. Карагаћа, М.: *„Дипломатија и војна дипломатија“*, Девета школа реформе сектора безбедности, ISAC Fond, Београд 2007.